

УРСР: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ В ООН

UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF PARTICIPATION IN THE UN

Сіваш А.А., студентка I курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню історичних обставин, що вплинули на можливість участі УРСР в заснуванні і діяльності ООН як первинного учасника організації, і правових підстав такої участі. Розглядаються історичні віхи розвитку ідеї про створення Організації Об'єднаних Націй як міжнародної організації по забезпеченню міжнародного миру і безпеки і конкретних кроків держав на шляху її створення. Зазначається про зміну позиції СРСР щодо правового статусу союзних республік, що втілилась в конституційній реформі 1944 р., визначаються акти, прийняті на її реалізацію. Підкреслюється, що офіційна радянська і західна оцінка мети забезпечення участі УРСР в ООН (і здійснення, відповідно, конституційної реформи) різняться. Радянський Союз наполягав на участі УРСР і БРСР як засновниць, мотивуючи це тим, що ці республіки зазнали найважчих втрат у війні і їх роль в розгромі фашизму була незрівнянно більше, ніж внесок багатьох країн – членів антигітлерівської коаліції. Західні держави вбачали в такому кроці прагнення Радянського Союзу розширити свій вплив на прийняття рішень у рамках ООН. Підкреслюється думка, що зміна конституційного законодавства, що дала можливість претендувати на членство в ООН республік Радянського Союзу, була спрямована на вирішення низки питань як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Ілюструється хід переговорів і визначаються обставини пошуку компромісного рішення, в результаті якого дві делегації Української РСР і Білоруської РСР були запрошені на Конференцію в Сан-Франциско. Виділяються питання, закріплення яких в Статуті домогалася Україна. Визначається, що з 1945 року, хоча і в обмеженому вигляді, відновлюється українська присутність на міжнародній арені. Підкреслюється, що міжнародна активність УРСР була пов'язана з участю в ООН і спеціалізованих установах ООН, що, тим не менше, підтверджує її статус як суб'єкта міжнародного права.

Ключові слова: УРСР, ООН, Конференція в Думбартон-Оксі, Кримська конференція, Конференція в Сан-Франциско.

The article is devoted to the study of historical circumstances that influenced the possibility of participation of the USSR in the establishment and operation of the UN as an original participant in the organization, and the legal grounds for such participation. The historical milestones of the idea of creating the United Nations as an international organization for international peace and security, and concrete steps of the states towards their creation are considered. It notes the change in the position of the USSR on the legal status of the union republics, embodied in the constitutional reform of 1944, determines the acts adopted for its implementation. It is emphasized that the official Soviet and Western assessments of the purpose of ensuring the participation of the Ukrainian SSR in the UN (and the implementation, consequently, of constitutional reform) differ. The Soviet Union insisted on the participation of the USSR and the BSSR as founders, citing that these republics suffered the heaviest losses in the war and their role in defeating fascism was incomparably greater than the contribution of many countries – members of the Allies. Western powers saw in this step the desire of the Soviet Union to expand its influence in decision-making within the UN. It is emphasized that the amendment of the constitutional legislation, which made it possible to apply for membership in the UN of the republics of the Soviet Union, was aimed at resolving a number of issues of both domestic and foreign policy. It illustrates the course of negotiations and determines the circumstances of the search for a compromise solution, as a result of which two delegations of the Ukrainian SSR and the Byelorussian SSR were invited to the Conference in San Francisco. There are issues that Ukraine sought to enshrine in the Charter. It is determined that since 1945, albeit in a limited form, the Ukrainian presence in the international arena has been restored. It is emphasized that the international activity of the Ukrainian SSR was associated with participation in the UN and specialized UN agencies, which, however, confirms its status as a subject of international law.

Key words: Ukrainian SSR, UN, The Dumbarton Oaks Conference, The Crimea Conference, The San Francisco Conference.

Україна як суверенна держава є учасником багатьох міжнародних організацій. Особливе місце серед універсальних міжнародних організацій в сучасному світі займає Організація Об'єднаних Націй – політична організація, Статут якої є основою сучасного міжнародного правопорядку. Попри певну критику цієї організації, вона залишається унікальною міжнародною організацією, що сьогодні об'єднує абсолютну більшість держав світу (193 члени). Для сучасної України членство в ООН надзвичайно важливе як для можливості спільного обговорення проблем, так і для використання механізмів організації задля реалізації завдань своєї зовнішньої політики. В умовах збройної агресії РФ Резолюції Генеральної Асамблеї ООН є важливою підтримкою позиції України.

Цікаво, що Україна є не просто учасником ООН, а була однією з держав – засновниць цієї організації. УРСР приймала участь у заснуванні ООН. Україна після розпаду СРСР, ставши незалежною державою, в Законі «Про правонаступництво» визнала себе продовжувачем УРСР [1], а відтак посіла місце останньої в ООН. Отже, важливо розглянути історичні обставини і правові підстави, за яких Україна стала державою – засновницею ООН, і дослідити особливості роботи України в рамках цієї організації.

Щодо розгляду цих питань у науці, то потрібно зауважити, що істориками радянської школи вони окремо

не вивчалось, а використовувалися дослідження вчених-міжнародників, які розглядали цю проблематику в роботах, присвячених історії ООН. Серед радянських міжнародників, що розглядали цю тематику, були К.С. Забігайло, В.С. Коваль, М.М. Білоусов, а серед сучасних вчених варто відзначити О. Задорожного, який торкався цієї теми в дослідженні, присвяченому правосуб'єктності України.

Які ж основні історичні події часів Другої світової війни були пов'язані з питанням первинності членства УРСР в ООН?

Концепція створення глобальної організації держав-членів, що займається збереженням міжнародного миру за допомогою колективної безпеки, з'явилась ще під час Першої світової війни і втілилась у створенні Ліги Націй у 1919 р. Однак остання виявилася неспроможною зародити Другій світової війни, вже під час якої активно відбувались переговори про створення після війни нової організації для підтримання міжнародного миру і безпеки, з урахуванням недоліків її попередниці (Ліги Націй). Основні держави-союзники – Радянський Союз, США, Великобританія та Китай – підтвердили свою прихильність до створення міжнародної організації та подальшого розроблення її структури в Московській декларації від 30 жовтня 1943 р.

Саме з 1943 р. керівництво Радянського Союзу почало готуватися до підсилення представництва СРСР в майбутній організації і здійснювати активні кроки для визнання можливості членства в ній радянських республік. У цьому році була зроблена спроба розширити представництво за рахунок радянських республік в Комісії ООН з військових злочинів. Така пропозиція була викладена СРСР у ноті у відповідь на прохання британського уряду від 06.03.1943 р. про представництво в Комісії британських домініонів. На ноту Молотова англійський уряд заявив 29.09.1943 р., що союзні республіки СРСР не можуть бути представлені в Комісії, оскільки за Конституцією СРСР 1936 р. тільки Союз оповноважений представляти в міжнародних відносинах федеративні республіки. В цій Комісії забезпечити розширене представлення не вдалося, однак це дало поштовх до конституційних змін в напрямку суттєвого розширення повноважень республік: повернення республікам зовнішньополітичних повноважень, переданих ними центру під час вступу до СРСР [2].

На черговому січевому (1944 р.) пленумі ЦК ВКП(б) були розглянуті та схвалені для винесення на наступну сесію Верховної Ради Союзу РСР пропозиції Раднаркому СРСР «Про розширення повноважень союзних республік у галузі оборони і зовнішніх зносин». 01.02.1944 р. на X сесії Верховної Ради СРСР I-го скликання заступник голови Раднаркому СРСР та нарком закордонних справ СРСР В. Молотов виступив з доповіддю «Про перетворення наркомату оборони і Наркомзаксправ із загальносоюзних на союзно-республіканські наркомати». «Коротке обговорення питання завершилося одностайним ухваленням запропонованих законів – «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку із цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» і «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин та про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат», – зазначає О. Задорожній. Вчений наголошує, що ухвалення другого закону пояснювалось «завданням розширення міжнародних відносин, зміцненням співробітництва Союзу СРСР з іноземними державами та «та з огляду на зростаючу потребу у встановленні безпосередніх стосунків з іноземними державами». Вказані закони увійшли поправками до Конституції СРСР [3].

Питання повноправного членства союзних республік СРСР в ООН винеслося на обговорення радянської делегацією в процесі конференції в Думбартон-Оксі і в Криму (Ялтинська конференція).

Як писав С.Б. Крилов про попередні пропозиції відносно створення Всесвітньої міжнародної організації з підтримки миру і безпеки, прийняті в Думбартон-Оксі: «Главу III – про членство ... розробити не вдалося». Він зазначає, що не вдалося домовитися і про те, які саме держави мають бути первинними членами Організації, тому глава III проекту містила лише перший і єдиний пункт про те, «що членами Організації можуть бути всі миролюбиві держави». Другий пункт, що мав на меті визначити первинних членів ООН, відпав. Тільки на Кримській конференції була досягнута домовленість про те, кому розіслати запрошення на конференцію в Сан-Франциско, і хто, відповідно, може явитися первинним членом Організації [4, с. 45–46]. Отже, спочатку на конференції в Думбартон-Оксі радянська сторона виступала за надання місць для всіх 16 радянських республік, але в Ялті це прохання було відхилено. США у відповідь на бажання СРСР запропонували допустити всі американські штати до Організації, що спонукало радянську сторону піти на компроміс і зменшити свої вимоги до включення лише двох республік [5]. Отже, Підсумковий протокол Кримської конференції від 11 лютого 1945 р. зафіксував домовленість СРСР,

США і Великобританії рекомендувати конференції в Сан-Франциско запросити як первинних членів міжнародної організації безпеки Україну і Білорусь. Дві радянські республіки отримали право претендувати на самостійне міжнародне представництво, оскільки вони понесли, як підкреслив В.М. Молотов, найбільші жертви у війні і були першими територіями, на які на які вторглися німці. Україна і Білорусь позиціонувалися як найбільші союзні республіки, які зазнали найважчих втрат у війні, і як такі, чия роль в розгромі фашизму була незрівнянно більше, ніж внесок багатьох країн – членів антигітлерівської коаліції. Ця пропозиція, заявлена делегацією СРСР в Ялті, ґрунтувалася ще й на конституційних змінах, в результаті яких радянські союзні республіки отримали широкі права в галузі зовнішніх зносин. Саме ця аргументація, вперше використана народним комісаром закордонних справ СРСР В.М. Молотовим на Ялтинській (Кримській) конференції, до кінця 1980-х років визначала трактування радянської, в тому числі білоруської та української, історіографією питання про початкове членство радянських союзних республік в ООН. Отже, у вітчизняній історіографії вступ України в ООН розцінювався як визнання внеску республіки в перемогу над фашизмом. Інакше оцінювали конституційні поправки 1944 р., зокрема утворення наркоматів закордонних справ, – пише В.А. Гриневич, – в західній історіографії». І зазначає: «Раптове виникнення республіканських наркомзаксправ пов'язувалося зарубіжними дослідниками передусім з намаганням сталінського керівництва ввести радянські республіки до Організації Об'єднаних Націй з тим, щоб посилити свої позиції у ній» [6, с. 35–36]. Однак, як зазначає автор, «вдосконалення радянської федерації» у 1944 р. було спрямоване на вирішення низки питань як внутрішньої, так і зовнішньої політики, причому Україні в цьому відводилася особлива роль з огляду на такі моменти: 1) «її ключову роль у розв'язанні проблем, пов'язаних з майбутніми кордонами СРСР, її близьке сусідство до країн, які сталінське керівництво готувало до «радянзації»; 2) «піднесення у ній в роки війни національно-визвольного руху» [6, с. 36].

Після Кримської конференції радянське керівництво залучило до реалізації планів найбільш зацікавлені республіки. У березні 1945 р. уряди УРСР і БРСР, не отримавши запрошень на установчу конференцію ООН в Сан-Франциско, за вказівкою Москви заявили, що спрямують на неї свої делегації навіть за відсутності офіційних запрошень. Уряди США і Великобританії заперечували проти цього, наполягаючи, що рішення Кримської конференції не передбачало участі двох республік на конференції в Сан-Франциско і що тільки сама конференція може прийняти рішення про запрошення [2]. Проект ноти НКЗС СРСР від 24.03, схвалений Сталіном, засвідчує непогодження з таким підходом. В проекті ноти зазначалося: «... Радянський Уряд не може погодитися з тлумаченням рішення Кримської Конференції, яке дається урядом США, а саме, що Україна і Білорусь не повинні, начебто, приймати участь у конференції в Сан-Франциско і що лише після Сан-Францискої Конференції, коли буде прийнято відповідне рішення, вони зможуть прийняти участь в Асамблеї Організації. Радянський Уряд наполягає на тому, щоб відповідно до рішення Кримської конференції Радянській Україні і Радянській Білорусі була забезпечена участь у конференції в Сан-Франциско як первинних членів» [7]. Під час підготовки конференції в Сан-Франциско радянська дипломатія успішно вирішила свої завдання щодо включення УРСР і БРСР до складу первинних членів і отримання запрошень для участі делегацій цих республік у установчій конференції ООН.

В.М. Молотов в процесі засідання глав делегацій ООН в Сан-Франциско 27 квітня 1945 р. виступив з пропозицією включити Українську РСР і Білоруську РСР в число засновниць ООН, згадуючи рішення Кримської Конферен-

ції і посиляючись на конституційні зміни в СРСР, за якими союзні республіки є суверенними державами, вказуючи на важливу роль народів цих республік в боротьбі зі спільним ворогом. Ініціатива була одногосно підтримана, що дало Україні право бути первинним членом ООН.

6 травня 1945 р. урядові делегації УРСР і БРСР прибули до Сан-Франциско і активно включилися в роботу Конференції. Представники УРСР під час розробки Статуту ООН домагалися закріплення в ньому принципів про забезпечення міжнародного миру і безпеки, поваги до суверенності держав; ініціювали внесення до Статуту положення про сприяння міжнародному співробітництву в розв'язанні економічних і соціальних проблем, про загальну повагу до основних прав і свобод людини без жодної різниці [3, с. 560]. Всього під час роботи над Статутом ООН на конференції у Сан-Франциско делегатами було враховано понад 1 200 поправок та зауважень до першого узгодженого проєкту, представлених українською стороною [8, с. 111]. Я.Б. Турчин справедливо зазначає: «Міжнародна діяльність України упродовж 1944–1990 рр. провадилась здебільшого у сфері багатосторонньої дипломатії через участь у роботі ООН. Українська РСР брала участь у розробленні статуту ООН, у 1945 році стала членом Міжнародного Суду, в 1946 році – Всесвітньої організації охорони здоров'я, в 1947 році – Всесвітнього поштового союзу, 1948 році – Всесвітньої метеорологічної організації, в 1954 році – Міжнародної організації праці (МОП), в 1956 році – Європейської Економічної Комісії, 1957 році – МАГАТЕ» [9, с. 62]. Будучи засновником ООН, діяла на підставі її Статуту, маючи повний обсяг прав і обов'язків. «Діяльність УРСР в ООН, – пише О. Задорожній, – та її головних органів виявлялась у формах розроблення проєктів резолюцій і рішень з актуальних питань міжнародного характеру, внесення поправок до проєктів резолюцій і рішень, пропонування питань до розгляду, участі в полеміці з обговорюваних питань, виступів на засіданнях органів із заявами і пропозиціями, підписання конвенцій, угод і договорів у рамках ООН, участі в голосуваннях тощо [3, с. 562].

Як зазначає В.Г. Батюк, багаторічний член українських делегацій на сесіях Генеральної Асамблеї ООН: «з 1945 року відновлюється українська присутність на міжнародній арені, хоча й у вельми обмеженому і спотвореному вигляді лише в міжнародних організаціях і обов'язково одночасно з присутністю СРСР. Попри те, що власної зовнішньої політики Українська РСР не мала, специфічну міжнародну діяльність України не слід відкидати» [10, с. 19].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки: 1) участь УРСР як держави – засновниці ООН стала можливою через конституційні зміни, що відбулися в СРСР у 1944 р.; 2) мета проведення таких змін по-різному визначалася СРСР і західними партнерами: так Радянський Союз, здійснивши конституційну реформу, наполягав на участі УРСР в ООН як республіки, що найбільш постраждала від воєнного нападу і внесла значний внесок в перемогу, тоді як західні країни розцінювали цей крок як бажання СРСР розширити своє представництво в майбутній організації; 3) незалежно від зазначених мотивів факт визнання УРСР членством ООН став ключовим для утвердження її статусу як суб'єкта міжнародного права.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки: 1) участь УРСР як держави – засновниці ООН стала можливою через конституційні зміни, що відбулися в СРСР у 1944 р.; 2) мета проведення таких змін по-різному визначалася СРСР і західними партнерами: так Радянський Союз, здійснивши конституційну реформу, наполягав на участі УРСР в ООН як республіки, що найбільш постраждала від воєнного нападу і внесла значний внесок в перемогу, тоді як західні країни розцінювали цей крок як бажання СРСР розширити своє представництво в майбутній організації; 3) незалежно від зазначених мотивів факт визнання УРСР членством ООН став ключовим для утвердження її статусу як суб'єкта міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про правонаступництво України: Закон України від 05.10.91 № 1543-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення 20.11.2020).
2. Спільний шлях Української РСР і Білоруської РСР до складу держав – засновниць ООН. *Зовнішні справи*. URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/category/istorichne-minule/spilny-shlyakh-ukrayinskoyi-rsr-i-biloruskoyi-rsr-do-skladu-derzhav-zasovnits-oon> (дата звернення 23.11.2020).
3. Задорожній О.В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України : монографія. Київ : К.І.С., 2014. 688 с.
4. Крылов С.Б. История создания Организации Объединенных Наций. Разработка текста Устава Организации Объединенных наций (1944–1945). Москва : Изд-во ИМО. 1960 343 с.
5. The United States and the Founding of the United Nations, August 1941 – October 1945. URL: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/pubs/fs/55407.htm> (дата звернення 22.11.2020).
6. Гриневич В.А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проєкти і реалії (1944–1945 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. № 3. С. 35–46. URL: <http://resource.history.org.ua/publ/journal> (дата звернення 21.11.2020).
7. Кравченко М. Советская дипломатия в Великой Отечественной войне. *Международная жизнь*. 2020. № 5. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2341> (дата звернення 23.11.2020).
8. Біленкова Ю.С. Участь-політико-правових суб'єктів Української РСР в розробці та утвердженні основних інститутів нового міжнародного права (1944–1991 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2019. 248 с.
9. Турчин Я.Б., Дорош Л.О., Івасечко О.Я. Дипломатична і консульська служба : підручник. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2018. 332 с.
10. Батюк В. У повний голос. *Політика і час*. 1995. № 3 С. 12–19.